

Митар ПЕШИКАН, Београд

ПРАВЦИ ДИФЕРЕНЦИРАЊА И КЛАСИФИКАЦИЈЕ ЦРНОГОРСКИХ ГОВОРА И НЕКИ ПРОБЛЕМИ ЊИХОВОГ ПРОУЧАВАЊА

Иако остаје још доста неизвршених задатака на истраживању и обради материје црногорских говора, ипак је и њихова испитаност и испитаност сусједних и оближњих зона (без чега се не би могло ваљано разумјети ни црногорско дијалекатско стање) достигла такав степен да су већ могућне синтезе, доста свестране, иако још не потпуне, поготово не коначне.

Први оглед једне такве дијалектолошке синтезе, заједно са једним текстом о средњовековној писмености на тлу Црне Горе, сачинио сам у врло сажетом облику, сагласно простору који ми је понуђен кад су прије неку годину одавдје из Црне Горе били наручени од мене текстови о језику за Енциклопедију Југославије (тј. за црногорски дио те тематике). Тај дијалектолошки текст сам касније развио и објавио у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске XII, под насловом „Један општи поглед на црногорске говоре“.

Иако су некаква овдашња вредновања одбила моје текстове понуђене за ЕЈ, ја и даље остајем при њима, као и при овој опширнијој верзији, сматрајући их доста информативнима и употребљивима за ширење истинитих представа о језичкој материји на црногорском дијелу нашег језичког простора и о њеном односу према стању и појавама изван републичких граница. У складу с тим, мислим да је и моја данашња тема у основи обрађена у поменутом објављеном раду, јер сам тамо говорио и о правцима и узроцима диференцирања црногорских говора, и још више о проблемима класификације.

Зато ћу своје референтско вријеме прије свега искористити за неке додатне напомене, запажања и оцјене, па и ако не остане времена за цјеловито излагање какво тражи наслов теме, то у суштини надокнађује објављени рад, од којег заинтересованим учесницима скупа могу дати сепарате.

I

Прије свега, и послје овога мога рада унапријеђена су по-нешто наша сазнања о тој тематици. Захваљујући Мату Пижурици,¹ сад имамо подробне представе о говору околине Колашина и о његовој граници према васојевићком говору, тако да прецизно знамо акценатску границу од Боке до међупростора Колашина и Матешева, а даље, ка Бијелом пољу, на жалост само приближно. Ономастичка испитивања Светозара Стијовића и других² у предјелима косовске покрајине дуж црногорске републичке границе коригирала су неке наше представе о тој сусједној зони, јер се показало да у горњој Метохији влада троакценатски систем а не двоакценатски какав је биљежио Г. Елезовић, тј. систем за један корак мање удаљен од сусједног васојевићког него што се мислило; сем тога у Ибарском Колашину открива се типолошки занимљив говор са ијекавизмом и у кратким и у дугим слоговима а са типичним косовско-ресавским троакценатским системом,³ тако да остаје отворено питање односа најисточнијих говора Црне Горе према говорима јужног Сандака и ибарског порјечја.

Моја пак историјска ономастичка испитивања, чији је први дио већ објављен у Ономатолошким прилозима књ. III, а наставак ће бити у IV књизи,⁴ откривају границу према албанским говорима на почетку турскога доба: Мркојевићи су чували словенски говор, Крајина (између Црмнице и Бојане) била је мјешовита, постојала је оаза наших говора источно од Скадарског језера, али је етнојезичка граница ишла западније од те оазе, јер су у побрћу источно од Зетске равнице и на југоистоку Куча биле албанске насеобине, док их у Полимљу и горњем Подримљу није било. То су, мислим, битни подаци кад размишљамо о правцима и узроцима диференцирања наших говора, јер је у томе битан чинилац додир са албанским говорима и трајност тога додира.

II

Наши говори се, ипак, брже гасе и раслојавају, губе системску досљедност, претварајући се у смјешу разних појава, него што доспијевамо да их опишемо, а остало је још доста

¹ Мато Пижурица: *Говор околине Колашина*, Пос. издања ЦАНУ 12, Тгд. 1981.

² Св. Стијовић у Ономат. прилозима I, стр. 237—380, II, стр. 197—338, III, стр. 193—302; М. Букумирић такође у ОП II, стр. 339—402, III, стр. 302—418.

³ Саопштење Св. Стијовића на лексикографском скупу у Н. Саду, априла 1983.

⁴ *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба*, Ономат. прилози III, стр. 1—120.

необрађеног. Не познајемо говор околине Рожаја, премало грађе и података имамо из околине Бијелог Поља, пљеваљског краја и уопште из међупростора Лима и Таре, плавско-гусињског краја, Васојевића, Куча, Паштровића и осталог приморја између Мрковића и Боке, предјела око Орјена — укључујући и конавоску и херцеговачку страну, такође из Бањана, а било би и још тема које би требало обрадити, већ и ради поузданијег суђења о класификацији говора.

Јасно је да је задатака више него што имамо квалификованог кадра да их благовремено изврши у нормалној дијалектолошкој обради, а истовремено испуштамо једну реалну могућност коју смо имали: да снимимо на врпце што више примјера аутентичног дијалекатског приповиједања из предјела чији говор недовољно познајемо.

Тај би посао могли добро радити не само дијалектолози, него и новинари, просвјетни радници, студенти и свако други ко би се научио да спретно рукује магнетофоном и ко умије учити прави, очувани народни говор.

Спасти од заборава благо наших народних говора које се гаси пред нашим очима свакако је најважнији дуг наших покољења радника на пољу језичке културе, дуг и према нашем насљеђу и према будућности. На том пољу могло би се доста урадити кад би се задаци одмјеравали реално према могућностима обрађивача; а за наше могућности реално значи скромно.

III

Резултати таквог у основи скупљачког и документационог рада, било да је то приповједачка, лексичка, ономастичка или друга аутентична грађа, били би непролазног значаја и много би више заслуживали ангажовање наших издавачких капацитета него многе ствари које налазе пут до јавности, а поготово више него псеудолингвистички шунд који је узео широког маха и о којему морам рећи неколико ријечи, будући да врло ријетко иступам на црногорским јавним трибинама. То је терет не само по томе што ангажује средства и простор у гласилима него и по томе што збуњује студенте, наводећи их да се упућују више ка испразној публицистици, за коју као да није нужна никаква стручност, него да стрпљиво овладавају материјом неке лингвистичке дисциплине, оспособљавајући се да у њој дају и какав користан, квалификован и поуздан обрађивачки прилог.

Морам одређено рећи: у свој језикословној литератури која ми је доспијевала до руку нигдје нијесам уочио појава такве срозаности стручног нивоа писања о језичкој материји као код неких косовских ономастичара (друге дисциплине тамо не доспијевам да пратим) и овдје, око језичке материје везане за Црну Гору.

То је с једне стране плод политикантског манипулисања језичким чињеницама, произвољног кројења и натезања факата да би се наврнула вода на некакве чудне воденице, а с друге стране плод олаког лаичког уплитања у материју чијим ни школским основама аутор не влада. Заједнички је исход једнога и другото јавно писање испод нужних мјерила студентских семинарских и испитних радова и изван низа других нужних мјерила.

Како друкчије оквалификовати кад аутор који о нашем језику и о словенском наслеђу зна толико да формант *-њег* у *Братоњег* проглашава за влашки — претпоставља чакавце у Црној Гори, одакле су ширили чакавизме у Албанију, па се за чакавизме у Албанији посредно позива на познатог албанолога Хенрика Барића — а Барић на том мјесту управо негира постојање чакавизама у албанском језику; а и та претпоставка коју Барић пориче говори о могућним чакавизмима који су допирали до Албаније поморским везама, а не од црногорских чакаваца.⁵

Или кад о фундаменталним дијалектолошким питањима расправља (прекрајајући фундаменталне истине) аутор који не зна ни то да у староцрногорским говорима, све до пранице Озринића и Грахова, има само два акцента, него приписује Његошу узлазне акценте (типа *разумјети*, *пoкликнула* — који ће се чути нпр. у Грахову, или *људима*, *похвалу* — који се нигдје неће чути) и на основу њих расправља о пјесниковој метрици.⁶

Или кад настанак старословенске редакције својствене нашем културном и језичком простору, која је у ствари спонтано и логично израсла на нашем тлу при преласку са глагољице на ћирилицу, исти аутор дефинише овако: „За потребе ширења православља... освајачка ортодоксна пропаганда... у црквене књиге, писане језиком македонских Славена... уноси и црно-

⁵ О *етногенези Црногораца*, Побједа, Тгд. 1980. (Ш. Кулишић): „власка завршна формација (њег) словенског имена *Братоњег* у Светостефанској хрисовуљи непосредно одр[а]жава влашко-словенску симбиозу“ (стр. 39); „...Хрвате чије рано присуство у приморским крајевима Црне Горе потврђују и чакавски елементи у албанском језику“ (стр. 85), а раније (стр. 20) аутор се за ово позвао на домишљања М. Шуфлаја, за кога каже: „За чакавске елементе позива се на Х. Барића, Архив за арбанашку старину, I, 205“. — Влашки елеменат аутор промовише и у имену *Радушев До* (име из тештера, које се једнако може прочитати и *Радошев До*): „Радушев До, опет са словенско-власком комбинацијом“ (стр. 32), а име је чисто словенско (у оба читања). Још један примјер непрецизног цитирања (а тога у овој брошури има доста): „*Стрчалићи*, по Ердѣјановићу од алб. *stral, steral*“ (стр. 32), а Ердѣјановић објашњава име *Стрчалић* („*Стрчалићи*“ је само погрешно читање графије из тештера, до ког је дошло доста послје Ердѣјановићеве смрти).

⁶ *Млади Његош* Обод Цетиње 1978 (В. Никчевић); примјери узлазних и неких непостојећих силазних акцената: *СутѢрман-планини* (стр. 282), *моја*, *ако*, *разумјети*, *који ова* (304), *пoкликнула*, *по имену*, *тебе*, *бијела*, *јутро*, код овацах, *дигнуле* (332), *похвалу* (349), *људима*, *престол* (388) итд.

горски народни језик“, што је у складу са налазом истог аутора да „Дукљани од почетка писмености до Немањића у цркви и у књижевности, која је такође западноевропског карактера, употребљавају латински и црногорски језик, односно латиницу, а Рашани тзв. старословенски језик и ћирилицу у врло ограниченој писмености и црквеној књижевности источноевропског, ћирило-методијевског карактера“.⁷

Или кад један (београдски) аутор, искачући из своје струке, на карти словенских имена у Полабљу придода оно што му је звучало слично по Црној Гори и уоколо, а ту су и овакве „аналогије“: MOTYLICA — Мотички До (прво је од motylъ ‚инсекат‘) или ROVNO — Ровине (прво је што и PABHO, само у западнословенском облику, а друго сродно са ровем, рити, ров), или NATHO — Нудо (Нудо је заправо удол, тј. удолина, само са почетним *n* из предлога, као нугао умјесто угао),⁸

а други (овдашњи) аутор објеручке прихвати ту играрију сазвучја, па огласи ни мање ни више него да су Цуце, Бјелице, Нудољани, Ријечани, Морачани (на основу аналогије са *Marčane* у Њемачкој), Личани (према *Lietze*) прасловенска племена, која су дошла са прасловенског сјеверозапада, за разлику од Срба и

⁷ Исто, стр. 139. и Пракса 4, Тгд. 1981, стр. 95. (исти аутор). На другом цитираном мјесту читамо и ово: „преци Срба су примили хришћанство источног обреда, тј. после раскола 1054. године били православни, што ће рећи у сфери источног, византијског културног утицаја, а преци Црногораца хришћанство западног обреда од романског становништва из Приморја и мисионара из Рима, што значи да су након црквеног раскола били католици, односно у сфери западноевропског културног утицаја“. — Неће бити да су се у доба борби двију цркава за превласт по нашим просторима зоне одређивале по мјерилу Црногорци-Срби; нпр. под барским надбискупом 1089. године биле су и епископије Травуније, Босне и Србије, а њих тешко можемо убројати у „претке Црногораца“.

Остављајући по страни латинску писменост Романа, логично је узети (иако су свједочанства оскудна) да је глагољица из Моравске и Паноније донесена и у наше крајеве, а не само око њих — у Македонију и Хрватску, гдје је богато засвједочена. Што се тиче наше стсл. редакције (коју славистички свијет зове српском, а њену старију фазу — по Белићу — зетско-хумском), неки њени битни елементи учувају се већ у сачуваним глагољским одломцима, а коначно се формирала кад је са истока до нас допрла и ћирилица, и то у поступку транскрипције глагољских текстова, тако да су сачуване битне особине глагољског правописа. Та редакција никако нема карактер „мјешавине језика македонских Славена и мјеснога разговорног језика“ (први извор, стр. 139) — ни црногорског ни српског — него језик остаје суштински старословенски, тек артикулационо прилагођен штокавском изговору.

⁸ Карта на стр. 386. у књизи *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво*, Бгд. 1977. (Р. Новаковић). — Има на тој карти и реалнијих црногорских и околних аналогија полапским именима, али исто тако лишених смисла, нпр.: CRKЪVЪ — Црквица, BOBOV — Бобовишта, GORICA — Горица, GRABOW — Грабовик, BUCKOW — Буковик, RYBNO — Рибница, JEZERA — Језерца, SUHA — Сухи До итд. (аналогије су реалне, али ништа у вези са Црном Гором не доказују, јер се таквих може наћи свугдје по словенском свијету).

Хрвата, док ће Лужани крај ријеке Зете бити нека група Лужичких Срба; као да је требало доносити имена из Источне Немачке да би се назвали Морачанима око Мораче, Ријечанима око Ријеке Црнојевића, Лужанима по зетским луговима, Нудољанима у својој удолини, Личанима око ријеке Лике;

или кад исти аутор, на основу комичних аргумената, проглашава глагољско Маријинско јеванђеље за црногорско, Мирослављево јеванђеље (основни текст) за ијекавско зетско (давно прије него што се јат изјаснило куда ће), па чак и Прасловене дијели на екавце, икавце и ијекавце, те — вели — нијесу случајно (него су то понијели из постојбине);

— икавци: Украјинци и приморски Хрвати;

— екавци: Бјелоруси, Македонци, Бугари, Срби и Словенци;

— ијекавци и јекавци: Руси, Пољаци, Хрвати у залеђу обале, Црногорци, Босанци и Херцеговци (а Срба у списку ијекаваца нема).⁹

А кондензат таквих несувислости залијетао се и према Енциклопедији Југославије, само под другим ауторским именом.

Могло би се рећи још доста сличнога, али се не одлучујем да на то трошим вријеме и простор, сем што сам у подбиљешкама морао још понешто прецизирати о овоме што споменух, наводећи и имена, иако то нерадо чиним. Нерадо зато што ове ствари нијесу битне ни као догађај ни као лични случајеви, него као друштвена појава, која је и досад нанијела доста штете обради црногорске језичке материје и подизању црногорског стручног подмлатка, појава над којом треба да се озбиљно замисле сви они којима је стало до нормалног развоја црногорске културе и до њеног угледа. Не вјерујем да овдје има важнијег и хитнијег задатка у језичкој култури него ослободити је тога баласта и вратити на стручне колосјеке, обавезујући јавну (свакако и катедрарску) ријеч о стручним темама ако не на квалификованост и стручни ниво, а оно бар на поштовање основних школских знања.

Али, вријеме је да се вратимо са ових еколошких проблема на стручне, дијалектолошке.

IV

Као цјелина, црногорски говори су типични дио штокавског дијалекта и правци њиховог диференцирања у логичном су складу са општом штокавском ситуацијом. Ови говори припадају изразито источном штокавском типу, али остају начелно незахваћени великим прерадама које су захватиле крајњи ју-

⁹ Пракса 4, Тгд. 1981. (Р. Ротковић), стр. 122—123, а за Маријинско јеванђеље Стварање, март 1978. (в. осврт Св. Стијовића, Савременик, децембар 1978).

гоисток српске говорне области, доста утичући и на дубље појасеве српских говора.

Ипак у неким општијим појавама — као што су добро чување имперфекта и аориста, донекле и приповједачког императива — црногорски говори иду не само са југоистоком српско-хрватске језичке области него се те појаве продужавају и даље, у македонско или и бугарско језичко подручје.

За унутрашње диференцирање црногорских говора изгледа да су највећи значај имале границе старе Зете и старог Захумља или Хума (касније Херцеговине). Њима је практично одређена граница новоштокавске акцентуације према старијој, с којом су подударне или блиске још неколике важне изоглосе, нпр. систем замјеничких енклитика *ни-ви-не-ве*. За зетско-горњополимску зону много су карактеристичније него за област старог Захумља неке појаве својствене југоистоку нашег језичког простора, па и шире: југоистоку и истоку словенског Балкана.

Такође ће од великог дијалектолошког значаја бити границе сужене, црнојевићке Зете, односно Старе Црне Горе. Поред административних граница, од битног значаја био је и географски положај неких појасева; такав је случај са приморским говорима, који имају изоглоса заједничких са Далмацијом, а такође говора дуж албанске етничке границе, који имају заједничких изоглоса са српским и македонским говорима на другој страни албанског простора.

За даља диференцирања биле су од значаја племенске границе. У Боки се могао констатовати и утицај граница црквених метохија, а за подвајање муслиманских говора (гусињског, подгоричког) биле су од значаја и вјерске границе. Оне су имале утицаја и на одржавање конзервативног и особеног лика мрковићког говора, за који, међутим, имамо ономастичких индиција да је био подвојен већ на почетку турскога доба, прије исламизације.

Са изузетком овога говора, за све остале црногорске говоре можемо рећи да моменти који су их подвајали нијесу били такве снаге да их воде у изоловани живот, него су се многе дијалекатске појаве несметано шириле преко говорних граница не само унутар Црне Горе него и шире од ње, нарочито широм источнодинарске регије.

Појединости о набројеним појавама могу се наћи у поменутом раду у ЗбФЛ, гдје сам у посљедњем одјељку покушао да представим и општу слику црногорских говора и њиховог диференцирања, са огледом њихове класификације, коју ћу и овдје у неколико ријечи поновити.

Припадајући ијекавском дијелу штокавске дијалекатске области, а истовремено двјема штокавским зонама — југоисточној (са старијим акцентом) и новоштокавској — али и са изразитом међудијалекатском узајамношћу широм источнодинарске регије, црногорски говори овако се групишу:

1) зетско-горњополимски дијалекат, са старијим акцентом и ијекавизмом,¹⁰ изразито разуђен и са јаком унутрашњом диференцијацијом;

2) црногорски дио јужносанџачког дијалекта, који је прелазних одлика према косовско-ресавском;

3) црногорски дио новоштокавског ијекавског (источнохерцеговачког) дијалекта.

У оквиру првог, зетско-горњополимског дијалекта можемо разликовати:

а) староцрногорски поддијалекат, изразите аутономности, нарочито у акценту;

б) приморски појас, са доста разноликим говорима, али обједињеним приморским појавама ширег домета;

в) доњозетски појас, дуж албанске етничке границе, која је утицала и на одлике говора;

г) појас старијих брдских говора, са два типа — кучко-пиперско-братоножићким и бјелопавлићко-васојевићким.

Митар ПЕШИКАН, Белград

К ПРОБЛЕМАМ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ, КЛАССИФИКАЦИИ И ИЗУЧЕНИЯ ЧЕРНОГОРСКИХ ГОВОРОВ

Резюме

Автор рассматривает дифференциальные признаки черногорских говоров, их диалектное членение и возможную классификацию, а также некоторые проблемы их изучения.

¹⁰ Битна је одлика овога дијалекта, иако не захвата сав његов простор, и чување посебног одраза полугласника. Ијекавизам се може узети као општа одлика овог дијалекта, иако су констатоване оазе са посебним развојем дугог јата — икавским у гусињском и подгоричком говору, а екавским у мрковићком; примјере аналогне мрковићком полуеткавизму ја сам билијежио и од неких Крњичана (Крњице су на истоку Црмнице, и традиционално су спадале у Крајину). — Исто тако се ијекавизам може узети као општа одлика црногорских говора, упркос изостајању краткога јата иза ијекавског развоја у бихорском крају, јер су и ови говори били захваћени процесом дифтонгизације јата, иако у суженом обиму.

ПРИЛОЗИ У ДИСКУСИЈИ

(12. маја, прије подне)

Асим ПЕЦО

Данас смо добили један цјеловит поглед на проблеме који се односе на црногорске говоре: изнесени су не само досадашњи резултати него и предстојећи задаци. То је лијепо, а и разумљиво је што је тако. Међу референтима нашли су се најбољи познаваоци ове проблематике. Они који се баве дијалектологијом сјетиће се чињенице да смо ми из предратног периода наслиједили богату библиографију о црногорским говорима. Негдје је већ речено да је управо ова говорна зона понајмање имала бијелих поља на својој дијалектолошкој карти. Послијератни период само је ту библиографију обогатио: добили смо неколико изванредних описа црногорских говора који су унијели доста свјезине не само у штокавштину него и у сербокroatистику. Истина, и поред свих тих успјеха, ми никако не можемо рећи да су сви дијалектолошки послови у СР Црној Гори завршени. Има ту још подоста послова који чекају. Има још и подручја која нису нашла своје испитиваче, има подручја у која би се требало навратити, неке податке провјерити, а неке и детаљније испитати. Затим, један од нужних задатака јесте и израда дијалектолошког атласа. Тај посао чека све нас, тај посао чека и сербокroatистику као науку. Познато је да се на тим пословима ради. Негдје су ти послови поодмакли, а негдје се тек приступа њиховом организовању. Атлас говора Црне Горе је, такође, задатак који очекује своје посленике. Дакле, посла има за све који желе да раде.

Ја бих, овом приликом, указао на још један задатак који не дозвољава одгађање. То је стварање дијалектолошке збирке, дијалектолошке дискотеке, збирке касета са народним говорима. Од каквог је значаја тај подухват мислим да није потребно говорити међу учесницима Скупа. Ја могу само рећи да сам са своје стране већ нешто учинио на том пољу наше дјелатности. Наиме, подијелио сам својим студентима, у Никшићу, двадесетак семинарских радова — проблематика говора Црне Горе. Сви ће ми, надам се, снимити бар по двије касете у мјесту које описују. То ће бити лијепа збирка. Корисна и мени, а и будућим испитивачима црногорских говора. Јер, ни то не треба да се заборавља, и наше језичко подручје је захваћено великим промјенама. Одлазе нам типични представници старијег говорног типа. Млађе генерације све више теже ка стандарду. Зато би требало учинити све што је у нашој моћи да се бар нешто

сачува од тога блага. Генерације које слиједе иза нас биће нам на томе веома захвалне.

Драго ЂУПИЋ

Проширити мрежу пунктова за СХДА у Црној Гори

1. У вези с рефератима Д. Вујичића, П. Ивића и М. Пешикана, који покрећу и расправљају значајна питања о испитивању говора Црне Горе, а о којима бих ја могао само најпохвалније говорити, желим да истакнем потребу проширивања броја пунктова у Црној Гори за Српскохрватски дијалектолошки атлас. Са 53 пункта Црна Гора је репрезентативно представљена у овом атласу. Мени, међутим, изгледа да би слика црногорских говора била још потпунија ако бисмо се определијелили да за Атлас испитамо још неколико насеља. Добро би, наиме, било да на подручју пљеваљске општине испитамо у Буковици и Бољанићима по један пункт са муслиманским и са православним живљем, као и један пункт на подручју Бобова (нпр. Слатина). Потребан би био и један нови пункт у вранешкој котлини (око Павина Поља), један у долини Таре, затим Бијела код Шавника, једно село код Мојковца (рецимо, Бистрица) и по једно село у околини Иванграда и Бијелог Поља. На основу мог познавања дијалекатске стварности у поменутиим мјестима — не би требало очекивати никаква изненађења, али би се провјериле неке лингвистичке појаве и употпунила наша сазнања о дијалекатској стварности у Црној Гори уопште. Нека од наведених мјеста (каква су: Буковица, Бобово, неки дјелови бољанићког подручја, Бијела и др.) тек добијају саобраћајне комуникације, па у њима, ако ништа друго, треба очекивати устаљену аутентичност. Тако бисмо са десетак нових пунктова употпунили слику наших сазнања о лингвистичкој стварности наведених подручја, а то значи и Црне Горе у цјелини.

2. Досадашњи програми Академије у области лингвистике, и обавезе које је она прихватили у југословенским и међународним оквирима, изискују предузимање озбиљних мјера да се формира језгро за институционална лингвистичка истраживања у Црној Гори. Друштвене и научне потребе су неспорне, потребни су организациони, материјални и кадровски услови. Вјерујем да у тај напор поред Академије треба да се укључе и други, Наставнички факултет у Никшићу међу првима, посебно у припремању научног подмлатка за лингвистички рад.

Милија СТАНИЋ

Рекао бих неколико ријечи у вези са оним што је говорио професор Ивић о скупљању грађе и уопште о даљем проучава-

њу. Да је то потребно, свакоме је јасно. И то, разумије се, треба и даље радити. Међутим, то питање данас у нас има и други вид. Можемо ли ми данас објавити све оно што смо покупили и написали? Данас широм Југославије леже нештампане многобројне докторске дисертације и други научни радови. Немамо довољно финансијских средстава и не можемо да их објавимо, а оно што је необјављено — готово као и да не постоји. Тако наше друштво губи знатан број научних резултата. Неопходно је створити материјалне услове за научни рад. Науци се мора поклонити више пажње у нас него што се то досад чинило. На науци се никад не губи: она увијек многоструко враћа од онога што се у њу уложило. Многобројни научни радови који данас тужно леже по фиокама — наш су мртав капитал.

Dalibor BROZOVIĆ

Mi smo danas čuli tri izvanredno informativna referata. Možemo jedino žaliti što se referenti nisu sastali malo prije pa da se donekle dogovore o rasporedu zaduženjâ. Najviše smo podataka dobili zapravo u bibliografskom pogledu, a nitko nije ostao zadužen za neke aspekte koji bi nas kao dijalektologe i kao slaviste posebno interesirali. Ostala je nekako po strani dijakronijska vertikala. Nismo dovoljno čuli što bi crnogorski govori zasluživali kao tipičan predstavnik onoga što je talijanska lingvistička geografija unijela u lingvističku teoriju u svijetu o perifernim govorima u okviru jednog jezika kao zajednice blisko srodnih dijalekata, tj. da će periferni dijalekti sačuvati mnogo onoga arhaičnoga što se u centru jezika već izgubilo, a s druge strane, imat će specifične inovacije, koje će biti tipološki vezane uz susjedne govore drugih, srodnih ili nesrodnih jezika. U tom smislu nije nam bila dovoljno naglašena uloga crnogorskih govora. Trebalo bi da se reflektori upere na važnost crnogorskih izoglosa u jednom općeslavenskom, općeužnoslavenskom i općesrpskohrvatskom pogledu. Dakle, to bi onda bilo zanimljivo ne samo s iznesenoga čisto genetskolingvističkog stanovišta nego bi nas ta dijakronijska vertikala mogla ujedno zanimati, svakako, i s tipološkoga stanovišta, gdje u općem asortimanu slavenskih dijalekata razni crnogorski govori pokazuju i u fonetskim i u prozodijskim i u morfološkim osobinama interesantne tipološke modele. Dodao bih još samo jedno, jedan mali ispravak. Jest da je Crna Gora na južno-slavenskom uopće i posebno srpskohrvatskom terenu najistraženije područje, s najmanje bjelina, ali to ne vrijedi — kao što reče kolega Čupić — za općeslavensku razinu, jer su ikašupski i lužičkosrpski teren obrađeni ipak detaljnije: od sela do sela ili od zaseoka do zaseoka. To su mali tereni, a mnogo je radnika, pa se moglo.

Kada se već govori o programima, kolega Peco spomenuo je naš bosanskohercegovački projekt, koji treba da rezultira specifičnim lingvističkim atlasom. Imamo u Sarajevu dijalektološku i općejezičnu kartoteku kojoj je malo što ravno u tom pogledu. Iako su crnogorske prilike i kadrovski i finansijski drugačije, a i problematika je teža i kompliciranija nego na terenu Bosne i Hercegovine, možda bi se ipak moglo misliti na sličnu inicijativu. Uvijek je lakše kad ima što da se gleda pred sobom kao cilj na dugu prugu, ili da kažem pučki, »na dugačku štapu«. Trebalo bi misliti jedanput i na crnogorski dijaletkološki atlas, koji bi u jednoj guščoj mreži obradio one probleme što će u rjeđim mrežama općesrpskohrvatskoga i općeslavenskoga, sredozemnoga, evropskoga, karpatskog atlasa itd. proći kroz krupna oka mreže. Takav bi nam atlas mogao dati malo više uvida u ono što u dijaletologiji, kada se činjenice obrađuju jedna po jedna, izmakne kroz prste, ono nešto impresionističko, ono nešto što se lako zapaža a teško definira. Kada gledamo čisto dijaletološki, onda nam je sasvim jasno da su govori s obiju strana glavne crnogorske dijalekatske granice, one između novoštokavskih i nenovoštokavskih govora, bliži drugim govorima istoga tipa nego međusobno. Dakle, crnogorski novoštokavski govori daleko su bliži ostalim novoštokavskim govorima, osobito onima u susjedstvu, nego crnogorskim nenovoštokavskim govorima, a u mnogočemu su i crnogorski nenovoštokavski govori bliži nekim drugim nenovoštokavskim govorima. Pa ipak postoji neka neulovljiva impresionistička linija koja nam pomaže da čim otvori usta, odmah prepoznamo Crnogorca i razlikujemo ga od svih drugih, pa i Crnogorca novoštokavca od drugih novoštokavaca. U atlasu je takve stvari lakše u jednoj gustoj mreži uloviti, identificirati i fiksirati.

Dragomir VUJIČIĆ

Mislim da nije potrebno isticati od kolikog su značaja referati akademika Ivića i prof. Pešikana. Ipak, dvije stvari htio bih da kažem — da bismo se dobro razumjeli. *Prvo*, ja sam i u referatu istakao, a sada želim da to i ponovim: nemojmo se zavaravati, nisu baš tako potpuno ispitani ni crnogorski govori... Mislim da je prof. Ivić u referatu lijepo rekao da se ispitanoš crnogorskih govora uklapa u ispitanoš srpskohrvatskih dijalekata, sa možda nešto manjim prednostima u tom pogledu. A niko od nas nije danas osobito zadovoljan ispitanošću srpskohrvatskih dijalekata, — ja dodajem glasno: ni crnogorskih. Jer, cio sjeverozapadni pa i sjeveroistočni dio Crne Gore ostao je neispitan, iako se dosta međusobno razlikuju i ti govori. *Druga stvar* odnosi se na ispitivanja pisane riječi u Crnoj Gori. Ni tu nije proučeno mnogo toga, mada se zna da i pisani izraz pruža dosta dijalekatskog materijala, koji je značajan osobito za istorijsku dijaletologiju.